

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.043>
УДК 811.161.2'282.4

М.М. ТКАЧУК, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

УКРАЇНСЬКІ ГОВІРКИ ПІВНІЧНОГО ПІДЛЯШШЯ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

У статті досліджено сучасну соціолінгвальну ситуацію в автохтонних українських говірках Північного Підляшшя на історико-культурному тлі. Особливу увагу зосереджено на триаді маркерів «конфесійна — етнічна — мовна належність», спробах прищепити населенню ідею «білоруськості», що вплинуло на сучасну мовну й етнічну свідомість діалектоносіїв; схарактеризовано мовну освіту на Північному Підляшші.

Визначено чинники, які посприяли збереженню говірок Північного Підляшшя в полікультурних умовах за відсутності сталих контактів з українськими діалектами метрополії; з'ясовано особливості нівелювання етнічної свідомості. Досліджено роль ідіолекту у формуванні портрета говірки. Спостережено тенденцію до стабільності ідіолектів у контексті відсутньої динаміки діалектного простору.

Вивчено писемну традицію Північного Підляшшя, ґрунтовану на його говірках, та погляди науковців на статус цих говірок.

Ключові слова: українські північнопідляські говірки, українські діалекти в іншомовному оточенні, збереження латеральних говірок, мовний анклав, українські говірки порубіжжя.

Межі розселення українців, а відповідно і поширення українських діалектів, виходять далеко за сучасні кордони нашої Держави. До таких теренів належить Підляшшя — культурно-етнографічний ареал сучасної північно-східної Польщі, де здавна проживали українці й побутовали архаїчні українські діалекти. За визначенням мовознавців, історично *підляські говірки* — це «найзахідніша група укр[аїнських] півн[ічних] або *поліських говірок*, що на півдні переходять у *холмські говірки* (нині

Цитування: Ткачук М.М. (2024). Українські говірки Північного Підляшшя: історико-культурний контекст. *Українська мова*, 1(89), 43—59. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.043>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

лише у формі небагатьох острівців), а на с[хід] від Бугу й р. Лісної — в зах[ідно]-поліській говірці» (Горбач, 1970, с. 2083) ¹.

Підляшшя умовно поділяють на Північне та Південне, історія розвитку яких різна, що вплинуло й на соціолінгвальну ситуацію. Об'єктом нашої уваги є діалектний ареал Північного Підляшшя, яке нині охоплює територію Білосточчини в Польщі, умовно обмежену руслами двох річок — Нарви на півночі та Бугу на півдні ². Із заходу діалектний ареал Північного Підляшшя межує з Мазовією, а зі сходу — з Берестейщиною, сучасна Білорусь [історично землі Берестейщини й Кобрини входили до одного державного утворення з іншими землями Підляшшя, див., напр. (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 13)]. Отже, Північне Підляшшя — це межовий ареал, де сходяться кордони, з одного боку, західнослов'янського (польського) та східнослов'янського світів, а з іншого, — українського і білоруського мовного теренів; далі на північ розташований балтійський континуум, який віддавна був джерелом мовних і культурних впливів.

Історія лінгвістичних досліджень ареалу. Говірки Підляшшя здавна були об'єктом зацікавлення науковців: спершу в межах фольклорно-етнографічних та історико-мовознавчих досліджень (П.П. Чубинський, О.О. Потєбня, І.В. Бессараба, О. Кольберг та ін.), а згодом — як об'єкт спеціальної уваги лінгвістів. На сьогодні особливий внесок у дослідження північнопідляських говірок зробили польські лінгвісти — від праць В. Курашкевича (які, зокрема, досі є найдокладнішими студіями фонетичного складу українських говірок на території Польщі й особливо цінними, оскільки ґрунтовані на матеріалі, зібраному в першій половині ХХ ст.) до авторів AGWB, студій М. Лесева, Ф. Чижевського, С. Вархола, М. Саєвича, Л. Фроляк, Е. Смулкової, К. Пастусяк; розвідок Я. Сятковського і Д.К. Рембішевської, що присвячені мовному порубіжжю; ономастичних праць М. Кондратюка, М. Лесева та багатьох інших. В українській діалектології питанням північнопідляських говірок присвячено низку досліджень Г.Л. Аркушина, Ю.В. Громика; окремі матеріали опублікував Ю.І. Бідношия; діалектні риси у фольклорі Північного Підляшшя вивчали Л. Фроляк, Ю.В. Грицевич; писемну традицію на Підляшші аналізували Г.Л. Аркушин, О.І. Скопненко та ін. Накопичено деяку емпіричну базу з ареалу Північного Підляшшя: широку мережу українських північнопідляських говірок охоплено в AGWB; говірки із цього терену (Парчево, Андриянки, Версток) скартографовані у 2-му томі AGP; у 2-му томі АУМ подано інформацію з говірки с. Добровода; діалектні тексти представлено в різних виданнях (Аркушин, 2007; Obrębska-Jabłońska, 1972 ³); лексикографічні матеріали із цих говірок уклали О. Горбач, М. Врублевський,

¹ До західнополіських говірок (поряд із волинсько-поліськими та берестейсько-пінськими) підляські говірки зарахував і Г.Л. Аркушин (Аркушин, 2017, с. 58).

² Попри це, як зазначала Д.К. Рембішевська, «річка Буг протягом століть не була межею регіону, що відбилося й на мовній ситуації» (Rembiszewska, 2007, s. 107).

³ Хоч у праці за редакцією А. Обрембської-Яблонської українські говірки хибно кваліфіковано як «перехідні до українських».

Я. Петручук та ін. Докладніше про історію мовознавчих досліджень українських говірок Північного Підляшшя див. у (Лесев, 1997).

Актуальність дослідження. Архаїчний український північнопідляський мовний анклав потребує пильнішої уваги лінгвістів насамперед у контексті пізнання єдиного українськомовного простору без огляду на адміністративні державні кордони. Дослідники неодноразово відзначали, що говірки Північного Підляшшя до сьогодні зберігають давні мовні риси, які під тиском загальних глобалізаційних, політико-економічних та соціокультурних умов можуть зазнати редукації, як і сам ареал цих говірок. Це закономірні і прогнозовані процеси, надто для говірок анклавних — в оточенні інших мов за відсутності чи значного обмеження контактів із говірками основного гомогенного діалектного простору.

Мета дослідження — комплексно проаналізувати сучасну соціолінгвальну ситуацію на Північному Підляшші, у питомому українському діалектному ареалі, що перебуває в полімовному оточенні, зважаючи не тільки на власне мовні чинники, які визначають побутування говірок, а й на позамовні соціокультурні передумови, що склалися впродовж тривалого часу, а особливо — у ХХ — на поч. ХХІ ст.

Джерела дослідження. Дослідження ґрунтовано на матеріалах діалектологічної експедиції автора у травні 2023 р. до 14 н. пп. Підляського воєводства Північного Підляшшя⁴. Найпівнічніші обстежені села — Каниюки (Kaniuki)⁵, Телушки (Ciełuszki) і Тростянка (Trześcianka), розташовані над річкою Нарва (пол. Narew), яку вважають орієнтовною північною межею поширення українських говірок у цьому ареалі, хоч згідно з В. Курашкевичем, авторами АГВВ, М. Саєвичем, незначна група українських говірок розташована клином північніше Нарви. Опорними для спостережень були говірки н. пп. Курашево (Kuraszewo, гміна Чижі), Чижі (Czyże), Рудути (Reduty), Грабовець (Grabowiec), Чохи (Czechy Orłańskie), Вуйновка (Wójnowka), Дубичі Церковні (Dubicze Cerkiewne), Вітово (Witowo), Кузава (Kuzawa), Вілька Терехівська (Wólka Terechowska), Добривода (Dobrowoda). Серед них найпівденніші — Добривода, Кузава та Вілька Терехівська. Матеріал записано переважно від представників старшого покоління, окремі записи — від представників середнього покоління, які мають освіту. Основна вікова група інформантів — 60—85 років.

Історія досліджуваного ареалу є складною і багатогранною. Водночас розуміння сучасної мовно-культурної ситуації неможливе без окреслення минулого цих теренів.

На Північному Підляшші (територія сучасної Польщі) українці були розселені компактно з літописних часів [землі довкола Бреста, Дрогичина й

⁴ Щиру подяку за сприяння в організації та проведенні експедиції висловлюємо заступникові директора Підляського наукового інституту (Podlaski Instytut Naukowy), головному редакторові видання «Над Бугом і Нарвою», знаному історикові Юрію Гаврилюку.

⁵ Українські відповідники офіційної польської назви н. пп. подано за місцевою вимовою; докладніше див. нижче.

Більська були заселені людністю з Волині (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 13)]; згодом цей ареал уходив до складу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (Гаврилюк, 2013, с. 46—59). Зокрема, у Дрогичині 1253 року коронували князя Данила Галицького, а місто Більськ (нині — Більськ-Підляський, центр сучасного українського руху на Північному Підляшші) засноване в часи київських князів (Сергійчук, 2008, с. 492). Пізніше, у I пол. XIV ст., ці терени — Брестсько-Дрогичинська частина Галицько-Волинського князівства — перебували у володінні литовських князів у складі Великого князівства Литовського (разом із пинськими землями), а в 1569 р. увійшли до складу Корони Королівства Польського, але у складі лише трьох земель — дрогичинської, більської і мільницької (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 23). Упродовж наступних століть землі Північного Підляшшя перебували у складі різних державних утворень, зокрема Пруссії та Російської імперії (після Третього поділу Речі Посполитої), згодом — СРСР⁶. Сучасні кордони визначено після 1944 р. відповідно до так званої лінії Керзона. Сьогодні Північне Підляшшя входить до складу Республіки Польщі; Берестейщина (у сучасному розумінні) — до складу Білоруси.

Конфесійне питання та етнічна належність підляшуків. Підляські землі від киеворуських часів мають тривку православну традицію, перервану кількома століттями церковної Берестейської унії 1596 р., після прийняття якої почалося окатоличення та полонізація населення; після скасування унії в 1839 р. на Північному Підляшші відбувалося повернення підляшуків до православ'я і підпорядкування російській православній церкві⁷. Що ж до новітньої історії, то, на відміну від Південного Підляшшя, яке підлягало виселенню в межах операції «Вісла» [а після повернення багато українців, побоюючись нових переслідувань, перейшли з православ'я в католицизм (Ігнатюк, 2014; Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 53—56)], на Північному Підляшші цього не було, оскільки влада вважала місцеве населення не українцями, а білорусами. Упродовж багатьох десятиліть православному населенню Північного Підляшшя прищеплювали думку про те, що вони є «білорусинами». Під час першого польського перепису населення в 1921 р. місцевих жителів у Більському повіті записували білорусами (мовну належність не визначали), хоч за даними попереднього перепису 1897 р., проведеного в Російській імперії, це населення використовувало українську мову (Гаврилюк, 2022, с. 87). Згідно із джерелами середини ХХ ст., православних у Білостоцькому воєводстві зараховували до білорусів (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 46—47).

Отже, показником етнічної належності була належність релігійна, а мовний складник до уваги не брали. Як зазначав М. Лесів, спираючись на праці І.В. Бессараби, ще в ХІХ ст. «найважливішим елементом для само-

⁶ Докладніше про минувшину та зміну територіальної належності Підляшшя див. (Гаврилюк, Лабович, 2016).

⁷ Загалом релігійна ситуація на Північному Підляшші відрізнялася поміркованістю, тоді як на Південному Підляшші тривали жорсткі переслідування уніатів, а згодом колишніх уніатів зараховували до римо-католицької церкви (Ігнатюк, 2014).

окреслення була релігія та її зовнішня форма» (Лесів, 1997, с. 284). Іншими словами, існував *стереотип «православні = білоруси»*, який постав з ідеї боротьби з українським націоналізмом (Нawryluk, 2021, s. 53) (прищеплення ідеї про білоруськість автохтонному тутешньому населенню мало й інші форми, зокрема освітню — див. нижче).

Загалом, як зауважував Р. Чмелик, «на пограниччях дуже часто проявляється т. зв. принагідна ідентичність, у деякому сенсі кон'юнктурна й контекстуальна, тому там часто бачимо, як змінюються окремі ідентичності, наприклад етнічна, проте зберігаються інші — релігійна, мовна та ін. Часто може виявлятися зміна мовної чи конфесійної ідентичностей при сталості етнічної» (Чмелик, 2019, с. 35—36). Водночас, як зазначав К. Дейна, науковці «під час встановлення мовної належності периферійних говірок мають спиратися на конкретні мовні явища, а не на відчуття національної, культурної чи державної належності» (Dejna, 2009, s. 493). Очевидно, що ці твердження актуальні не лише для етносів погранич, а й загалом для анклавних етносів, тому їх можна застосувати до ареалу Північного Підляшшя Польщі. На цій території, у населених пунктах, де проживають носії українських північнопідляських говірок, сьогодні спостерігаємо *нівелицію етнічної* та поступово, у молодших вікових групах, *мовної ідентичності* внаслідок втрати питомого мовного коду (див. нижче) за досить чіткого й міцного збереження ідентичності конфесійної.

Конфесійна належність була і є однією з тих підвалин, яка впродовж століть підтримувала збереження східнослов'янської мовної свідомости на теренах Підляшшя, «окремішности» народу. Сьогодні більшість носіїв українських північнопідляських говірок належить до православної конфесії. Як зазначав історик Ю. Гаврилюк, «на північнопідляській території, яка належить Варшавсько-Більській єпархії Православної церкви, майже повністю збереглася парафіяльна мережа, яка існувала тут до Першої світової війни, а в останні два десятиріччя додалися нові парафії — зокрема в Більську, Гайнівці, Сім'ятичах (їх загальна кількість тут дорівнює 57-ми)» (Гаврилюк, 2013, с. 43).

Великі православні церкви діють у населених пунктах Дубичі Церковні, Чижі, Вурля, Тростянка, Старий Корнін, Пасинки, Клішелі, Курашево, Версток, Кузава, Черемха тощо⁸, що належать до Польської православної автокефальної церкви (пол. *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny*), яка використовує під час літургії візантійський обряд і церковнослов'янську мову (зауважимо, що тривалий час вплив на Польську автокефалію мала Російська православна церква), а також юліанський церковний календар. Нині, як і раніше, церква на Північному Підляшші впливає на життя людей, має авторитет і є осередком об'єднання громади.

Водночас для релігійного життя характерна толерантність, повага до релігійних традицій представників інших конфесій. Сьогодні змішані шлю-

⁸ Повний опис церковної парафіяльної мережі подав Ю. Гаврилюк у (Нawryluk, 2021, s. 56—57).

би, зокрема православних і католиків, не є рідкістю, що, звичайно, впливає і на мовну ситуацію в регіоні. Напр., одна з інформанток зазначила:

ме'не о'дін з'ат' ка'тол'ік іе / д'л'е коб воно є'с'ем'л'уд'ам та'к'ііе'біл'і з'ат'іє // бо вон так / е-е-е... / в'ііх і до'ц'еркви ітос' там іе / т'реба і'тмі' / вон і'де з'іеї до'ц'еркви / ну а'ш'тос' там'бол'ішій'п'разні'к / то ўже во'на с'а'даіут'і'едут'ўже і'до'кос'т'ола'.

Мовна освіта і відродження українськості. Прикметною рисою освіти на Північному Підляшші була традиція вивчення білоруської мови у школі (яку подекуди викладають і сьогодні), започаткована за Російської імперії, а пізніше — підтримувана польським урядом. Цій ідеї, а відповідно й навчанню білоруської мови, інколи чинили опір підляшуки, які, відчуваючи, що їхнє мовлення не білоруське, а радше українське, робили спроби ініціювати вивчення української мови у школі. Про такі випадки в Полічній, Опаках, Вуйновці, Верстоку, Черемсі та ін. населених пунктах писав Ю. Гаврилюк (Hawryluk, 2005, s. 18). Ці ініціативи тоді не мали перспективи, про що згадував один із місцевих жителів:

*Nas zmuszono uczyć się języka białoruskiego — na tej zasadzie, że nie jesteśmy Polakami, a skoro nie jesteśmy Polakami, więc jesteśmy Białorusinami. Innymi tu nie można było być, bo Ukraińcy to wrogowie Polski i Rosji Radzieckiej*¹⁰ (id.).

Наприкінці 80-х років ХХ ст. відбулася лібералізація освітнього й культурного життя, були організовані українські гуртки, почалося відродження української свідомості. Наприклад, такий гурток за бажанням молоді (за підписами батьків, бо на це мали право лише повнолітні) було організовано в Черемсі ще в середині 80-х років ХХ ст.¹¹

Відновлення навчання української мови, пов'язане насамперед із діяльністю Союзу українців Підляшшя, розпочалося з 90-х років ХХ ст.¹²; були спроби запровадити навчання української в різних населених пунктах, де більшість становлять українці, проте не скрізь це вдалося або з тих чи тих причин не вдалося втримати цю ініціативу (як-от у с. Вурля). Водночас зафіксовано цікаві свідчення щодо організації вивчення української і білоруської мов, коли пріоритетною була білоруська, бо для неї створювали вигідніші умови, зокрема вводячи до програм навчання перед українською:

ше і'ак мо'їі де'учи'н'ета ну'л'і до'ш'коли / тут ў'Чер'муш'і / буф'і'акби на / нау'чан'ііе і'азі'ка б'і'ало'русского / і'укра'їн'с'кого // 'ал'е так 'хитро ро'бил'і / же по'в'е'цми / є'ч'і'т'верту'к'л'аси ф'ходи'б'і'ало'рускій / а'ў'н'і'етуї до'п'еру / укра'їін'с'кії // і'ўже і'ак'д'іти за'писовал'іс'ра'н'еї до'ч'вартеї /

⁹ Записано в с. Курашево (гміна Чижі) у травні 2023 р.

¹⁰ Укр.: «Нас змушували вчити білоруської мови — на тій підставі, що ми не є поляками, а оскільки ми не є поляками, отже ми білоруси. Іншими тут бути не можна було, бо українці — то вороги Польщі і Радянського Союзу».

¹¹ Зі свідчень уродження с. Кузава Юрія Ткачука, 1972 р. н.; записано у травні 2023 р.; див. також: (Гаврилюк, 1997, с. 26—27).

¹² Докладніше про навчання українською мовою в закладах Північного Підляшшя із 1917 до 2019 р. див. у (Лабович, 2019), також див.: <http://zur.org.pl/nauczanie-jezyka-ukrainskiego/> (дата звернення: 21.11.2023).

ў ч'вартої кл'аси на б'ало'руск'ий / 'т'ешко було ні'ти'ко же 'д'і'ти / 'т'іл'ко же буў 'нач'ей зго'ри / же 'т'ешко було не'реї'ти з б'е'ло'рускога ф_п'о... ўже на'стенни кл'аси зостав'іти б'ело'рускої / а_в'лончити_ж укр'аїнс'кїй / од'гурн'е 'так' і 'нач'іск буў // ¹³.

Українську мову у школах населених пунктів Північного Підляшшя, де живуть українці, сьогодні викладають лише в деяких місцевостях. Наразі українську як іноземну вивчають в окремих садочках, початкових школах та гімназіях м. Більська-Підляського, Білостока, у селищі Черемха (Лабович, 2019). Крім шкільних закладів, осередками вивчення мови і традицій є гуртки, конкурси, фестивалі народної творчості, які живлять етнічний струмінь у дітей.

Важливим рушієм відновлення національно-етнічної свідомості в 90-х роках ХХ ст. на Північному Підляшші стали саме осередки вищої освіти, де відбувалося мовно-культурне відродження. Як слушно зауважував М. Саєвич, визначальним фактором етнічної самоідентифікації на цих теренах був мовний, зокрема «усвідомлення факту належності родинної говірки до певної мови — білоруської чи української. Значну роль також відігравали знання про історію певної країни, про фольклор, матеріальну і духовну культуру народу, який тут проживає» (Sajewicz, 2008, s. 26—27). З осередків вищої освіти виріс потужний культурний рух відродження українства, у межах якого на основі «Об'єднання українців у Польщі» 1992 р. утворено громадсько-культурну організацію «Союз українців Підляшшя» (СУП), а також народилося чи не найавторитетніше українське видання в Польщі «Над Бугом і Нарвою», яке виходить друком із 1991 р. та має електронну версію (НБіНе). Більшість матеріалів часопису присвячена історії, культурі й загалом життю українців на Підляшші. Прикметно, що матеріали друкують як українською літературною мовою, так і місцевими говірками — ідеться як про власне оповіді діалектоносіїв говіркою (фольклорні, етнографічні, історичні наративи), так і редакторські статті ¹⁴.

Надзвичайно важливою є діяльність нещодавно, у 2018 р. ¹⁵, створеного Підляського наукового інституту, працівники якого досліджують історію, традиційну культуру й фольклор Підляшшя. У межах інституту створено «Підляський архів», що містить документи, фотоматеріали, аудіо- і відеозаписи, пов'язані із життям українців на Підляшші.

Соціолінгвальна ситуація на Північному Підляшші сьогодні. Якою ж є власне мовна ситуація на Північному Підляшші? Офіційною мовою, яку знають усі громадяни, є польська — мова титульної нації Польської держави, хоч навіть спілкування в офіційних установах залежить від конкретного села, пор.:

'Заїдем до ск'л'єну г'оворем по_пол'с'к'і / ну бо ми абивд'тел'і 'пол'с'к'і // до г'м'іни у_Кл'іш'чел'оў в'з'ати / г'м'іна / там ўже вс'о по_пол'с'к'і // ну

¹³ Записано у травні 2023 р. у с. Кузава від Юрія Ткачука, 1972 р. н.

¹⁴ Про зміну статусу діалекту див. нижче; також див.: (Ткачук, 2022, с. 80).

¹⁵ У 2018 р. інститут створено юридично; ідея створення та установчі збори сягають ранішого часу. Див.: <https://www.pninstytut.org/institut/z-istoriyi-insitutu/>.

в_Вуорл'е в'з'ати г'м'іну / вс'о по_нашому // вс'е_наше_л'уде / і так г'ворат йак йа г'вору // ¹⁶.

Більшість місцевого населення старшого віку в усній традиції володіє українськими північнопідляськими говірками і використовує їх у побуті. І хоч політика білорусизації мала результати щодо зневиразнення етнічної самосвідомості підляшуків, мовний складник не зазнав глибокого порушення: мовці в побуті зберігають питомий мовний код та, зокрема, відчувають відмінність свого мовлення — як від мовлення білорусів, так і від мовлення жителів інших населених пунктів Підляшшя.

На запитання «Якою мовою Ви говорите?» підляшуки здебільшого відповідають: «по-своєму», «по-нашому», «по-простому», «по-хохлацк'і» (Аркушин, 2019, с. 116—117). Самовизначенню *хохлацька мова* на Підляшші присвячено праці Г.Л. Аркушина, ґрунтовані на матеріалі першої декади ХХІ ст. (Аркушин, 2007; Аркушин, 2019). Матеріали, записані у 2023 р., засвідчують загалом аналогічну ситуацію, хоч визначення *по-хохлацк'і* нам траплялося рідше порівняно із записами Г.Л. Аркушина. Найчастіше діалектоносії характеризують свою мову як *мішану*, уникають однозначної відповіді на запитання, якою мовою вони говорять:

1) у_нас тут та_ка з_наєте 'мова 'м'ешана / і_пол'с'ка / і_руска / і_україн'с'ка / і_б'єла'руска // ми 'йакби та_к'їє пал'ашук'і 'можна так ска_зати бо / за_то_го_же ми тут на_та_кої_гра_ниці_ї на_по_гра_н'ічу // гра_ниці_їє пересу_вал'і туди с'уди // а_йа з_найу йа_к'і м'і^м тут йе? / м'і^м сам'і не_з_найім / 'пишимс'а 'йако б'єла'руси / 'н'єкоторийе // 'н'єкотори 'пишуц'а 'йако україн'ці // і 'н'єктор 'їє_ўже во_гул'е не_хочут так пи_сатис' / 'пишуц'а 'йако пол'ак'і // ми 'їє правос_лавне_л'уде // ¹⁷;

2) а_ми в'с'аки / і_мус'їте нап'їсат'ї што роз_г'вор у_нас і_б'єло'рус_к'і / і_пол'ск'і / і_україн_ск'і // а_л'е то_добре шче то коб чоло_в'єк по_н'ав то н'е_ш'код'їт правда так н'е? ¹⁸.

Дехто з інформантів зазначав, що на мовлення північних підляшуків вплинуло «беженство» ¹⁹, яке на початку ХХ ст. охопило багатьох місцевих жителів (очевидно, це пояснює використання окремих російських елементів у мовленні підляшуків):

л'уде 'їездил'ї в_б'єженство // хто був дес' туди на_Укра_зни прей_жд_жав / у_же буол'и по б'є... по_укра_зн'с'к'і г'ворил'ї 'тийе_л'уде / рос_казовал'ї / бо ко_тори бу_л'ї / хто був в_Мос_к'в'є / хто був дес' в_ін_ому / 'руска_мова в_же бу_ла // і йак во_ни пр'їехал'ї с'уди по_том у_же / 'д_ва_ц'ате_два_ц'ат'_д_руг'ї р_уок_вер_нул'іс'а / то 'н'єктор'і т'рошечк'і так за_маховал'ї по_рус_к'і / 'н'єктор'і по_укра_їн'с'к'і / а_л'е_наша_мова_ц'ілії_час так йак_би вер_нул'іс' до_сво_її_мови / о // ²⁰.

¹⁶ Записано в с. Рудути у травні 2023 р.

¹⁷ Записано в с. Рудути у травні 2023 р.

¹⁸ Записано в с. Канюки у травні 2023 р.

¹⁹ Пол. *bieżeństwo*; примусова евакуація населення Підляшшя і Холмщини до Росії з наближенням фронту під час Першої світової війни.

²⁰ Записано в с. Рудути у травні 2023 р.

Збереженість говірок на Північному Підляшші, як і в інших анклавних ареалах / мікроареалах, залежить від поєднання кількох соціолінгвальних чинників. Один із них — *вікова група респондентів*. Говірку переважно використовують і добре її зберігають представники старшого покоління. Середнє покоління так само володіє говіркою, хоч більшою мірою в мовленні відчутний вплив польського ідіому (багато лексем і колокацій, а також значне оприявлення впливу польської фонетики), а міра полонізації залежить від *соціального статусу* та *роду діяльності* особи. Молоде покоління втрачає знання говірки, використовує її зрідка, здебільшого під час комунікації зі старшими членами родини (середнього і старшого покоління):

І.: *Ще мо'їе покoл'єн'є / то ще гo'ворат по_с'во́йому / 'ал'є мо'лотии ўже но ви'йонтек хто гo'ворет по_с'во́йому / 'навет на_в'ош'ч'ї то вже 'в'єнкшош'ч' гo'ворит по_пoл'ску*. Е.: А розуміють своїх бабусь, дідусів?
І.: *Розу'м'єти розу'м'єйут / 'ал'є гo'ворити ўже не_хочут* // ²¹.

Проте щодо цього питання ситуація неоднорідна і залежить від ще кількох важливих чинників: *величини мікросоціуму*, *де побутує говірка*, а також від *родинних традицій* (як узвичаєно в родині). У великих селах (як-от Чижі, де проживає близько 400 жителів) вітальність говірки є вищою, ніж у малих селах, — напр., у с. Канюки, де у 2011 р. мешкало 59 осіб (сьогодні з них автохтонів обмаль).

Деякі інформанти відзначають протилежне; зокрема, інформантка із с. Дубичі Церковні (родом із с. Старина на сучасному польсько-білоруському кордоні, пол. Starzyna) зазначала:

Йак дес' т'реба ў_м'єст'є в'а'домо / бо тож краі наш катoл'їцк'її / 'ал'є / так ми по_сво'їо'м йази'кови гo'воримо // 'мине навет' іє ў'нук'ї" / у_сина мо'го там да'леко / у_Йуркови // то во'ни ў'дома по_с'во́йому / а_ў_ш'кол'ї і / і / чи в_рo'боти / бо ўже_ї до_рo'боти посту'пил'ї / а_ў'дома з_бат'ками по_с'во́йому // то ў_ш'кол'ї т'роху йїх ни_л'ўбил'ї / бо ўс'о ка'зал'ї / то ка'цапи то шчо // ²².

Подібну самооцінку говірки зафіксовано в с. Рудути; водночас інформантка також наголошує на «мішаному» характері своєї говірки:

Е.: Ваші діти як говорять? І.: *Так йак йа // так йак йа / по_с'во́йом / ми так 'кажем ми гo'ворем по_с'во́йому і_ўс'о / так йак 'наши ди'ди вс'є / о/ ал'є_ж ми не_можем ска'зати же ми 'чисти укра'їн'ц'ї / і ни_їє 'чисти б'їла'руси / ми іє та'к'ї 'йак_би_то / ми то.. / ми' 'йак_би 'кажем ми сво'їє [...] / сво'їа мова / 'наша мова* //.

Цей приклад — радше виняток із правил. Загалом соціолінгвальній ситуації на Північному Підляшші властива поступова зміна мовного ландшафту: потужна полонізація молодших мовців унаслідок підвищення рівня освіченості населення та *втрати престижності рідної говірки* на

²¹ Записано у травні 2023 р. у с. Дубичі Церковні; інформант — Мирослава Іванюк, директорка місцевого Гмінного осередку культури, спорту і рекреації.

²² Записано у травні 2023 р. у с. Дубичі Церковні.

тлі абсолютного престижу у громадському житті мови польської; вплив молодого покоління до міст (а відповідно — зменшення соціуму для потенційної комунікації), дозаселення / переселення в автохтонні українські села поляків з інших територій, а також міграції носіїв північнопідляських говірок між селами; див. докладніше: (Sajewicz, 2008, s. 24—25).

Остання тенденція потребує докладнішого аналізу. Із походження північнопідляські говірки є автохтонними на цих теренах і монодіалектними. Проте наявний значний рух людей між населеними пунктами (надто жіночої статі, коли жінки виходять заміж і переїжджають до іншого села), що здатен впливати на діалектний ландшафт, і ця тенденція може бути відчутною на тлі скорочення кількості носіїв українських говірок загалом.

У зв'язку із цим особливого значення набуває проблема *ролі ідіолекту* у формуванні портрета говірки неосновного діалектного масиву²³. Як відомо, будь-яку говірку формує сукупність ідіолектів окремих її носіїв. Прикметною соціолінгвальною рисою сучасних північнопідляських говірок, що їх обстежено, є *стабільність окремих ідіолектів*. Наприклад, встановлено, що ідіолекти інформантів, які проживають в іншому населеному пункті (не в селі свого народження) упродовж тривалого часу (понад 30—40 років), часто зберігають свою рідну говірку (первинну говірку на тлі вторинної); напр., інформантка в с. Добривода зазначала:

Йа то по_добри'вуц'ку не_говору // йа з'_роду з'_Вуйнуўк'ї / то_говору по_свойему // а_добри'вуц':і то / так_йак'_би по_україїнску // не по_україїнску 'ал'е в_сторону_україїнс'_кого²⁴ // а_йа так_ўже 'тул'ко / ўже 'буде 'осен':у 'шеїс'ат л'їт в_Добриводи / 'ал'е ни_научилас'_а_говорити // ²⁵.

Зафіксовано випадок, коли ідіолект уродженки села²⁶ відрізняється від говірки цього села, оскільки вона перейняла і зберегла говірку матері, що походила з іншого населеного пункту Підляшшя, де поширена говірка іншого типу. Причому в її мовленні збережено основні риси, властиві рідній материній говірці, попри те що інформантка є соціально активною особою.

В інших ситуаціях, коли первинна говірка інформанта (села, у якому людина народилася) і вторинна говірка (де вона проживає впродовж кількох десятків років) належать до одного типу говірок і відрізняються мінімально, виявити сталість / динаміку ідіолекту складно.

²³ У цьому контексті інформативним є метод лінгвістичних біографій, застосовуваний, зокрема, польськими соціолінгвістами й діалектологами для вивчення мовлення переселенців; див., наприклад, дослідження мовних портретів українців, переселених зі східної Польщі на північно-західні землі: (Augustyniak-Żmuda, 2023).

²⁴ Основною диференційною рисою, за якою діалектності кваліфікують говірку як «українську», є рефлексії етимологічних *o, *e, *ě, протиставлення зон поширення яких представлено, зокрема, в (AGWB, II, к. 43—44, 47—50, 79 тощо); тверда вимова зубних приголосних перед передньорядними голосними, напр. (AGWB, II, к. 60, 72); закінчення [и] з попереднім твердим [л] на противагу формам із [л'ї] у множині дієслів минулого часу та ін.

²⁵ Записано у травні 2023 р. у с. Добривода від уродженки с. Вуйновка, яка проживає в Добриводі майже 60 років; між селами приблизно 11 км.

²⁶ Ідеться про с. Добривода.

Писемна традиція Північного Підляшшя. Основна форма побутування діалектів — усне мовлення (Гриценко, 2015, с. 12); водночас ще однією її похідною є писемна форма, що згодом може перерости у спроби надання діалекту статусу літературної мови. На Північному Підляшші спостерігаємо потужний рух за збереження місцевих говірок, зокрема й завдяки запровадженню традиції їх писемного відтворення. Ідеться насамперед про художні тексти, записані на діалекті (поетичні і прозові твори М. Янчука, С. Сачко, Є. Жабінської, Ю. Гаврилюка, І. Боровик, Васі Платонішина, Ю. Королько та ін.; «народних» поетів Ольги Онацик, Володимира Сосни); на це явище дослідники звернули увагу, напр., у працях: (Лесів, 1997, с. 400—410; Аркушин, 2014, с. 173—184; Бідношя, 2022 та ін.). Такі процеси властиві також іншим говорам української мови, насамперед закарпатському, гуцульському, буковинському, волинсько-поліському та ін. ареалам. Важливо, що підляська традиція творення текстів на діалекті / із широким використанням діалектних елементів виявлена в науковому / науково-популярному, публіцистичному стилях (серед них, напр., праці Ю. Гаврилюка, Л. Лабович, Ю. Плеви; видання «Над Бугом і Нарвою» публікує матеріали говіркою, і не лише фольклорно-етнографічні та історичні наративи діалектоносіїв, а й авторські матеріали на суспільно-культурну проблематику). У такий спосіб українськи зорієнтовані ініціатори сприяють збереженню місцевих говірок, прагнучи точно передати північнопідляські діалектні особливості, для чого використовують як кирилицю, так і латинку [див., напр.: (Гаврилюк, 1988)]. Водночас носії північнопідляських говірок свої твори пишуть також польською та українською літературною мовою. Щоб употужнити вітальність північнопідляських говірок, Підляський науковий інститут та Союз українців Підляшшя заохочують творчість рідною говіркою, проводячи Підляський літературний конкурс «Пішемо по-своєму».

Писемну традицію на діалекті мають і білоруси на цій території, проте часто представники білоруського спрямування кваліфікують місцеві українські говірки як білоруські, відповідно подаючи ці тексти як білоруські (Гаврилюк, 2024), а підляських письменників зараховують то до українських, то до білоруських.

Третій напрямок у писемній підляській традиції об'єднує тих, хто намагається штучно усталити підляську літературну мову на основі східнослов'янських — українських і білоруських — діалектів цієї території. Ідеологом цього процесу є Ян Максим'юк, з походження білорус, який, обґрунтовуючи окремішність мови Підляшшя, ніяк не спирається на наукові, насамперед лінгвістичні, засади²⁷. Це питання як факт

²⁷ Максим'юкові «мікромові» присвячено сайт svoja.org, де подано міркування автора про причини утворення «нової письмової східнослов'янської мікромови», хоч в обґрунтуванні цієї ініціативи автор спирається на сумнівне лінгвістичне підґрунтя; одне з них — окремішність «підляської мікромови» виводить на підставі порівняння підляських говірок із літературною українською мовою й не бере до уваги лінгвогеографічних та інших праць авторитетних лінгвістів (напр., AGWB); оцінку цієї ініціативи також див. у (Аркушин, 2022, с. 21—26).

мовотворення на Підляшші заслуговує на докладніше вивчення в окремій студії.

Діалектні риси в ономастиконі. Східнослов'янські риси збережені в назвах багатьох населених пунктів Північного Підляшшя. Такі релікти подекуди закріплені в офіційній назві населеного пункту: серед найвиразніших, напр., повноголосся: *Stare Berezowo* (Kondratiuk, 1974, с. 189), *Berezyszczce* (Kondratiuk, 1974, с. 25), *Hołody* (Kondratiuk, 1974, с. 69); а можуть бути наявні в місцевій вимові топоніма — як-от назва *Чохи* (офіційна назва — *Czechy*), що засвідчує західнополіську зміну етимологічного [e] на [o] після споконвічно м'яких (шиплячих та [й]), тоді як офіційна назва з [e] є пізнішою (Гаврилюк, 1997, с. 26—27); протетичний [ɔ] та дифтонг [yo] / монофтонг [y] закріплені у місцевих варіантах вимови назви населеного пункту *Вурл'а / Вурл'а / Вурл'а*, офіційне пол. — *Orla* (Kondratiuk, 1974, с. 148); дифтонг [ie] в місцевій назві *Залієшани*, пол. — *Zaleszany*, укр. літературне — *Залишани*; вимова [p] за українською традицією і збереження питомого наголосу в назві *Старина* — пол. *Starzyna* тощо. Східнослов'янський наголос відбито і в місцевій вимові інших топонімів, напр.: *Кўзава*. Збережено тверду вимову зубноязикового [m] перед *e та наголошування в місцевій вимові назви *Телушк'ї* (пол. *Ciełuszki*) (Kondratiuk, 1974, с. 42). Східнослов'янська вимова назв топонімів, проте часто — на білоруський лад, зафіксована у двомовних табличках населених пунктів, на які подекуди натрапляємо в Північному Підляшші, напр.: *Orla / Орля; Reduty / Рудуты*. Зауважимо, що про побутування на Південній Білосточчині так званих народних назв місцевости, які відрізняються від назв офіційних не лише фонетичним оформленням, а навіть твірною основою, писав М. Кондратюк, напр.: офіційна назва *Bernaczczyna* поряд із народною *Bernadzki Most* (село у гміні Наревка, Гайнівський повіт); *Mackiewiczzy* поряд із *Długi Bród* (село у гміні Дубичі Церковні, Гайнівський повіт) та ін., докладніше див.: (Kondratiuk, 2008).

Писемну традицію закріплення діалектних рис української мови простежуємо і в інших сферах — в інскрипціях, напр., написах на надгробках, мова яких не кодифікована, а тому часто поєднує українську / російську / церковно-слов'янську та польську мовні традиції; часто — це російськомовні інскрипції з українськими діалектними фонетичними рисами; також див.: (Czyżewski, 2013). Українські діалектні риси фіксуємо як в ономастиконі²⁸, так і в апелятивній лексиці: гіперичне [o] — як відштовхування від білоруського «акання» та російської вимови [a] на місці літери o у слабкій позиції: *Ондрей*; поява міжвокального [й] відповідно до української вимови: *Юлийи, Омелияна*; форма з початковим [o] на протигагу російській формі з ініціальним [йе]: *Омелиян*; використання української літери i («і десятикове») на місці [i] на протигагу літері ы

²⁸ Український антропонімікон Північного Підляшшя докладно проаналізовано завдяки проекту Підляського наукового інституту — «Іменні традиції підляського села XVI—XXI століть», див.: <https://www.pninstytut.org/doslidzhennia/imenni-tradicziyi-pidlyaskogo-sela-xvi-xxi-ctolit/> (дата звернення: 15.01.2024).

на позначення звука [и]: *дочерамі, Волькі* (частина назви населеного пункту Вілька Терехівська, пол. *Wólka Terachowska*); відображення на письмі північнопідляських дифтонгів: *жытіеля*; збереження поліського твердого [p]: *дочерамі* (*Сей крест сооружен дочерамі жытіеля деревні Волькі*) тощо. На православних хрестах у багатьох населених пунктах також натрапляємо на використання української літери *і* на відміну від *и*: ІН ЦІ, ІС ХС (с. Залішани, гміна Кліщелі).

Отже, на Північному Підляшші постала неоднорідна ситуація, за якої зберігся власне український мовний код на цих теренах (хоч і редуковано, залежно від соціовікової категорії мовців), але частково знівелювалася етнічна свідомість питомого українського населення. Адже, з одного боку, так звана «білорусизація» православного українського населення мала негативний вплив на збереження української ідентичності, а з іншого, — унаслідок хибного насадження білоруської етнічної та мовної свідомості Північне Підляшшя як мовно-культурний анклав збереглося в його архаїчному (наскільки це дозволяли умови полікультурності) й неподільному вигляді. Реактивація мовної та етнічної свідомості представниками підляської інтелігенції породила новітні рухи — підтримання престижності говірок цих теренів та створення на їхній основі писемної традиції, що може мати різні наслідки з огляду на ті форми, яких вона сьогодні набула.

Вивчення особливостей соціолінгвістичної ситуації відкриває багатовимірні дослідницькі перспективи для лінгвістів і етнографів у дослідженні північнопідляського наративу. Для діалектолога пріоритетними є виявлення й систематизація емпіричного матеріалу з максимально можливої кількості говірок; установлення їхніх структурно-типологічних рис з увагою до сусідніх контактних діалектів (східно- і західнослов'янських) та дослідження їх динаміки; ареалогічна інтерпретація північнопідляського ареалу в загальноукраїнському, східнослов'янському та загальнослов'янському контекстах.

Дослідження підтримане Стипендією для нерезидентів Інституту гуманітарних наук у Відні («Non-Residential Fellowship», Institute for Human Sciences, Vienna, 2023).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ — *Атлас української мови: в 3 т.* (1984—2001). Т. 2: *Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі*. Київ: Наукова думка.

НБіНе — *Над Бугом і Нарвою*. (2024). <https://nadbuhom.pl> (дата звернення: 15.01.2024).

СУП — *Союз українців Підляшшя*. (2024). <https://zup.org.pl/uk/> (дата звернення: 10.01.2024).

AGP — Dejna K., Gala S., Zdaniukiewicz, Czyżewski F. (2000). *Atlas gwar polskich*. Т. 2. *Mazowsze*. Warszawa: Polska Akademia Nauk; Komitet Językoznawstwa; Upowszechnianie Nauki — Oświata “UN-O”.

AGWB — *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. (1980—2012). Т. I—X. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź.

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин Г. (2007). *Голоси з Підляшшя (Тексти)*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки.
- Аркушин Г. (2014). *Народна лексика Західного Полісся*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
- Аркушин Г.Л. (2017). Чи тотожні терміни західнополіський і волинсько-поліський говір? *Українська мова на осі часу. Василюві Васильовичу Німчукові* (с. 55—62). Київ: КММ.
- Аркушин Г.Л. (2019). Хахлацька мова на Підляшші. *Українська мова*, 1, 115—125.
- Аркушин Г. (2022). *Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення*. Луцьк: ФОП Іванюк В.П.
- Бідношия Ю. (2022). Феномен писемних діалектних текстів (наївна поезія Північного Підляшшя). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 1(96), 52—74.
- Гаврилюк Ю. Українці і білоруська проблема на Підляшші: міфи і факти. *Гайдамака. Незалежний інформаційно-освітній ресурс*. <http://www.haidamaka.org.ua/0109.html> (дата звернення: 14.01.2024).
- Гаврилюк Ю. (1988). *Пропозиції запису пудляських діалектів*. На правах рукопису. Більськ. https://chtyvo.org.ua/authors/Havryliuk_Yurii/Propozytsii_zapysu_pidlyashkykh_dialektiv/ (дата звернення: 15.01.2024).
- Гаврилюк Ю. (1997). Наші міста і села. Словник (ч. 10). *Над Бугом і Нарвою*, 6(37), 26—27.
- Гаврилюк Ю. (2013). *Від Володимирових походів до лінії Керзона*. Торонто: Z-Land Committee; Білосток: Agencja Wydawnicza EkoPress.
- Гаврилюк Ю., Лабович Л. (2016). *Підляшшя — Пудляшье — Podlasze. Видання приурочене до 25-річчя Українського часопису Підляшшя «Над Бугом і Нарвою»*. Більськ — Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia.
- Гаврилюк Ю. (2022). Підсумки перепису населення 1921 року в Більському повіті на тлі попередніх статистичних та лінгвістичних досліджень. *Український альманах* (с. 82—90). Варшава: Об'єднання українців у Польщі.
- Горбач О. (1970). Підляські говірки. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* (т. VI, с. 2083—2084). Париж — Нью-Йорк: Молоде життя.
- Грищенко П.Е. (2015). Феномен діалектного явлення: онтологія і гносеологія. *Исследования по славянской диалектологии. 17. Судьба славянских диалектов и перспективы славянской диалектологии в XXI веке* (с. 9—59). Москва: Институт славяноведения РАН.
- Ігнатюк І. (2014). *Що ми знаємо про Підляшшя?* <https://spadok.org.ua/pidlyashshya/scho-my-zna-mo-pro-pidlyashshya> (дата звернення: 10.01.2024).
- Лабович Л. (2019). *Хронологія і статистика розвитку навчання української мови на північному Підляшші в 1994—2019 роках*. https://osvita.org.pl/uploads/images/02/96_41.pdf (дата звернення: 13.01.2024).
- Лесів М. (1997). *Українські говірки у Польщі*. Варшава: Український архів.
- Сергійчук В. (2008). *Етнічні межі і державний кордон України*. Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Ткачук М.М. (2022). Західнополіський ареал і стандарт української літературної мови: чинники та механізми взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 32, 76—84.
- Чмелик Р. (2019). Мовні, етнографічні та релігійні критерії самоідентифікації населення пограниччя. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія* (с. 34—50). Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Augustyniak-Żmuda G. (2023). *Biografie językowe przesiedleńców ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej mieszkających w regionie lubuskim*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Fundacja Slawistyczna.

- Czyżewski F. (2013). *Antroponimia pogrnicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych*. Cz. I. Słownik nazwisk. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.
- Dejna K. (2009). Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych (s. 493—498). *Dejna K. Wybór pism polonistycznych i slawistycznych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Hawryluk J. (2005). Chto my je? Jaka jest nasza mowa i historia? *Specjalny dodatek do numeru, 3 “Над Бугом і Нарвою”*. Bielsk Podlaski: [b. w.].
- Hawryluk J. (2021). A ku^olki to je naszoho narodu na Podlaszu?! *Українці на Підляшші. Історія — мова — культура* (с. 53—59). Більськ: Редакція Українського часопису Підляшшя «Над Бугом і Нарвою».
- Kondratiuk M. (1974). *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydaw. PAN.
- Kondratiuk M. (2008). Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości południowej Białostoczczyzny. Miejscowości o dwóch nazwach. *Gwary północnego Podlasia* (s. 69—79). Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińcyw Podlasia.
- Kuraszkiewicz W. (1985). Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem i Narwią (s. 21—37). *Kuraszkiewicz W. Ruthenica*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Obrębska-Jabłońska A. (red.) (1972). *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym : praca zbiorowa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rembiszewska D.K. (2007). Leksyka gwarowa Podlasia. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 42, 104—122.
- Sajewicz M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostoczczyźnie. *Gwary północnego Podlasia* (s. 23—39). Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia.

Статтю отримано 02.02.2024

LEGEND

АУМ — *Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.* (1984—2001). Vol. 2: *Volyn, Naddnistrrianshchyna, Transcarpathia region and adjacent lands*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

НБiHe — *Nad Buhom i Narvoju*. (2024). Retrieved January 15, 2024 from <https://nadbuhom.pl> (in Ukrainian).

СУП — The Association of Ukrainians in Podlasie, *official website*. Retrieved January 10, 2024 from <https://zup.org.pl/uk/> (in Ukrainian).

AGP — Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A., & Czyżewski, F. (2000). *Atlas of the Polish dialects*. T. 2. *Mazovia*. Warsaw: Polish Academy of Sciences; Committee on Linguistics; Dissemination of Science — Education “UN-O” (in Polish).

AGWB — *Atlas of Eastern Slavic dialects of Bialystok region*. (1980—2012). Vols. I—X. Wrocław — Warsaw — Crakow — Gdansk — Lodz (in Polish).

REFERENCES

- Arkushyn, H. (2007). *Voices from Podlasie (Texts)*. Lutsk: RVV “Vezha” Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Arkushyn, H. (2014). *Folk vocabulary of Western Polissya*. Lutsk: Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Arkushyn, H. (2017). Are the terms Western Polissya and Volyn-Polissya dialects identical? *The Ukrainian language on the axis of time. To Vasyl Nimchuk* (pp. 55—62). Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Arkushyn, H. (2019). Khakhlacky language in Podlasie. *Ukrainian language*, 1, 115—125 (in Ukrainian).

- Arkushyn, H. (2022). *Ukrainian dialects of Podlasie: modern oral speech*. Lutsk: FOP Iva-niuk V.P. (in Ukrainian).
- Augustyniak-Żmuda, G. (2023). *Language biographies of displaced persons from the eastern provinces of the Second Polish Republic living in the Lubuski region*. Warsaw: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences; Slavic Foundation (in Polish).
- Bidnoshyia, Yu. (2022). The phenomenon of written dialect texts (naive poetry of Northern Podlasie). *Bulletin of Ivan Franko State University of Zhytomyr. Philological sciences*, 1(96), 52–74 (in Ukrainian).
- Chmelyk, R. (2019). Linguistic, ethnographic and religious criteria of self-identification of the borderland population. *The Polish-Ukrainian borderland: ethnopolitical, linguistic and religious criteria of self-identification of the population: a monograph* (pp. 34–50). Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha (in Ukrainian).
- Czyżewski, F. (2013). *Anthronyms of the Polish-Eastern Slavic borderland in the light of grave inscriptions*. Vol. I. Glossary of names. Lublin: Polihymnia (in Polish).
- Dejna, K. (2009). From the methodology of research of peripheral and island dialects (pp. 493–498). Dejna, K. *Selected writings in Polish and Slavic studies*. Lodz: Lodz University Press (in Polish).
- Gritsenko, P.Ye. (2015). The dialectal phenomenon: ontology and gnosiology. *Studies in Slavic dialectology*. 17. *The fate of Slavic dialects and prospects of Slavic dialectology in the 21st century*, pp. 9–59. Moscow: Institut slavianovedeniia RAN (in Russian).
- Havryliuk, Yu. Ukrainians and the Belarusian-Russian problem in Podlasie: myths and facts. *Haidamaka. Independent informational and educational resource*. Retrieved January 14, 2024 from <http://www.haidamaka.org.ua/0109.html> (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (1988). *Suggestions for recording Podlasky dialects. On the rights of the manuscript*. Bielsk. Retrieved January 15, 2024 from https://chtyvo.org.ua/authors/Havryliuk_Yurii/Propozytsii_zapysu_pidliaskykh_dialektiv/ (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (1997). Our towns and villages. Vocabulary (Vol. 10). *Above the Bug and Narva*, 6(37), 26–27 (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (2005). Who we are? What are our language and history? *A special supplement to the journal issue, 3 “Nad Buhom i Narvoiu”*. Bielsk Podlaski: [without a publisher] (in Polish).
- Havryliuk, Yu. (2013). *From Volodymyr’s campaigns to the Curzon line*. Toronto: Z-Land Committee; Bialystok: Publishing Agency EkoPress (in Polish, Ukrainian and English).
- Havryliuk, Yu., & Labovych, L. (2016). *Pidlashshia — Pudliashie — Podlasze. The publication is timed to the 25th anniversary of the Ukrainian magazine of Podlasie “Nad Buhom i Narvoiu”*. Bielsk Podlaski: Union of Ukrainians of Podlasie (in Ukrainian and Polish).
- Havryliuk, Yu. (2021). How many of our people are in Podlasie? *Ukrainians in Podlasie. History — language — culture* (pp. 53–59). Bielsk: Editorial office of the Ukrainian journal of Podlasie “Nad Buhom i Narwoiu” (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (2022). The results of the 1921 census in the Bielsk district against the background of previous statistical and linguistic research. *Ukrainian almanac* (pp. 82–90). Warsaw: Obiednannia ukrainsiv u Polshchi (in Ukrainian).
- Horbach, O. (1970). Podlasie dialects. *Encyclopedia of Ukrainian studies. Dictionary part* (Vol. VI, pp. 2083–2084). Paris — New York: Molode zhyttia (in Ukrainian).
- Ihnatiuk, I. (2014). *What do we know about Podlasie?* Retrieved January 10, 2024 from <https://spadok.org.ua/pidlyashshya/scho-my-zna-mo-pro-pidlyashshya> (in Ukrainian).
- Kondratiuk, M. (1974). *Place names of the Southeastern Bialystok region*. Wrocław: Ossoliński National Institute. Publishing House of Polish Academy of Sciences (in Polish).
- Kondratiuk, M. (2008). Official and dialectal names of localities of southern Bialystok region. Localities with two names. *The dialects of northern Podlasie* (pp. 69–79). Puchly: Podlasie Heritage Association; Bielsk Podlaski: Union of Ukrainians of Podlasie (in Polish).
- Kuraszkiewicz, W. (1985). The most important Ruthenian linguistic phenomena in the dialects between the Bug and the Narew rivers (pp. 21–37). Kuraszkiewicz, W. *Ruthenica*. Warsaw: State Scientific Publishing House (in Polish).

- Labovych, L. (2019). *Chronology and statistics of the development of Ukrainian language teaching in Northern Podlasie in 1994–2019*. Retrieved January 13, 2024 from https://osvita.org.pl/uploads/images/02/96_41.pdf (in Ukrainian).
- Lesiv, M. (1997). *Ukrainian dialects in Poland*. Warsaw: Ukrainyskiy arkhiv (in Ukrainian).
- Obreńska-Jabłońska, A. (Ed.). (1972). *Dialectal texts of Bialystok region with linguistic commentary: a collective work*. Warsaw: State Scientific Publishing House (in Polish).
- Rembiszewska, D.K. (2007). The dialect lexis of Podlasie. *Studies in Polish and Slavic Philology*, 42, 104–122 (in Polish).
- Sajewicz, M. (2008). The issue of ethno-linguistic affiliation of Orthodox residents of the Hajnuwka district in the Bialystok region. *The dialects of northern Podlasia* (pp. 69–79). Puchly: Podlasie Heritage Association; Bielsk Podlaski: Union of Ukrainians of Podlasie (in Polish).
- Serhijchuk, V. (2008). *Ethnic borders and the state border of Ukraine*. Kyiv: PP Serhiichuk M.I. (in Ukrainian).
- Tkachuk, M.M. (2022). The Western Polissia area and the standard of the Ukrainian literary language: factors and mechanisms of interaction. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary studies. Linguistics. Folkloristics*, 32, 76–84 (in Ukrainian).

Received 02.02.2024

Maryna Tkachuk, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

UKRAINIAN DIALECTS OF NORTHERN PODLASIE: HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT

The article deals with the current sociolinguistic situation in the autochthonous Ukrainian dialects of Northern Podlasie (the territory of Poland) against the background of historical and cultural circumstances in which they have existed, especially in the 20st and early 21st century. Particular attention is paid to the triad of “confessional — ethnic — linguistic affiliation”; the inculcation of the idea of “Belarusianness” to the population of this dialectal area, which has influenced the modern linguistic and ethnic consciousness of dialect speakers. The peculiarities of language education in Northern Podlasie are also analyzed.

The factors that led to the preservation of Northern Podlasie dialects in multicultural conditions and, in fact, in the absence of direct contacts with Ukrainian dialects of the metropolis are identified; and on the other hand, to the leveling of ethnic consciousness while preserving the specific language code. The current linguistic situation in the Northern Podlasie dialects is determined by the following main factors: age group of respondents, social status, employment, family traditions, and, to a large extent, the size of the society, which determines the vitality of the dialect or, conversely, the loss of its prestige. The features of linguistic self-identification by the modern speakers of the Northern Podlasie dialects are investigated. The role of the idiolect in forming the portrait of the lateral dialect is studied. The tendency to the stability of idiolects in the context of the notable dynamics of the dialect space is emphasized.

The article also examines the written tradition of Northern Podlasie in the dialect, texts in the dialect of various functional styles, and different views on the status of Northern Podlasie dialects, including an attempt to establish a “Podlasie literary micro-language”. Dialectal features in the onomasticon and written microtexts of some other types are analyzed.

Keywords: *Ukrainian Northern Podlasie dialects, Ukrainian dialects in a foreign language environment, preservation of lateral dialects, language enclave, Ukrainian dialects of the borderlands.*